

Makale Künyesi (Araştırma): Yıldız, Ş. (2024). Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde alıntı sözcüklerin işletimi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 306-328.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1430802>

ALTIN ORDU, KIRIM VE KAZAN SAHASINA AİT YARLIK VE BİTİKLERDE ALINTI SÖZCÜKLERİN İŞLETİMİ

Şahin YILDIZ¹

ÖZET

Türk dilinin diğer diller ile olan etkileşimi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Yazıyla takip edilemeyen dönemde Sümerce, yazı ile takip edilen dönemde ise Çince, Moğolca, Sanskritçe, Toharca ve Soğdca, Türk dilinin en erken tarihlerde etkileşim içerisinde olduğu dillerdendir. 11. yüzyıldan itibaren Arapça ve Farsçayı da kapsayan bu etkileşim, zamanla başka dilleri de içine alarak genişlemiştir. Bunun neticesinde Türk dilinin etkileşim içinde olduğu dillerden alıntılar olmuştur. Yapılan çalışmalara bir bütün olarak bakıldığında Türkçede Almanca, Arapça, Arnavutça, Bulgarca, Çince, Ermenice, Farsça, Fince, Fransızca, Gürcüce, Hintçe, Hotence, Hoten Sakacası, İbranice, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca, Keçekçe, Latince, Lehçe, Macarca, Moğolca, Norveççe, Portekizce, Romence, Rumca, Rusça, Sanskritçe, Sırp-Hırvatça, Slavca, Soğdca, Süryanice, Tibetçe, Toharca, Urduca ve Yunanca gibi dillerden alıntı sözcükler olduğu görülmektedir. Günümüzde yapılan çalışmalarla Türkçenin bu diller dışında kalan dillerle olabilecek olası sözcük alışverişi ile ilgili araştırmalar devam etmektedir. Türkçe alıntı sözcükler ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmaların tarihi 19. yüzyılın son çeyreğine kadar götürülmektedir. Yaklaşık 50 yıl durakladığı görülen çalışmalar 1950'li yıllardan günümüze kadar artarak devam etmiştir. Yapılan çalışmalar başlangıçta daha çok sözcük düzeyinde alıntıları konu edinmiştir. Sonrasında ise sözcük düzeyi dışında ses, şekil, anlam, alıntı düzeyi ve Türkçeye etkileri bakımından da alıntıları ele alan çalışmalar yapılmıştır. Yapılan her çalışma önceki çalışmalar açısından tamamlayıcı olmuş ve Türkçedeki alıntılardan bir boyutunu ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada diplomasi dili olarak Türkçenin önemli metinlerinden olan Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde alıntı sözcüklerin işleme konulması üzerinde durulmuştur. Çalışmada yalın hâldeki alıntı sözcükler ele alınmamış olup Türkçe gramer kuralları ile işleme konulan sözcükler incelenmiştir. Yarlık ve bitiklerde Arapça ve Farsça çoğunlukta olmak üzere Moğolca, Çince ve Rumca alıntı sözcükler işleme konulmuştur. Çalışmada alıntı sözcüklerin yapım ekleri, isim çekim ekleri, birleşik fiil, ikileme ve ek-fiil yoluyla işleme konulduğu tespit edilmiştir. Alıntı sözcüklerin en çok isim çekim ekleri ile en az ise ikileme ve ek-fiil yoluyla işleme konulduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Yarlık ve bitikler, alıntı sözcükler, işletim.

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. sahinyildiz@yyu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7020-2597>

GİRİŞ

Farklı milletlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin doğal bir sonucu olarak diller arasında etkileşim gerçekleşmektedir. Bu etkileşimin boyutu kurulan ilişkiye göre değişmektedir. Söz gelimi dinsel, ticari, sanatsal, kültürel, askeri, siyasi vb. ilişkiler dilsel etkileşimin boyutuna doğrudan etki etmektedir. Etkileşim diller açısından bazen olumsuz olarak görülse de gerçekte son derece doğal bir durumdur. Öyle ki başka bir dilden etkilenmemiş bir dil neredeyse yoktur. Dil etkileşiminde olumsuz olarak görülmesi gereken durum, bir dilin başka bir dili büsbütün değiştirmesidir.

Tarih boyunca hareketli bir millet olan Türkler, birçok kavimle ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu ilişkinin sonucunda Türk dili hem başka dilleri etkileyen hem de başka dillerden etkilenen bir dil olmuştur. Yazılı devir öncesi etkileşimin tespiti zor olsa da bugün Türkçenin Sümerce (Tuna, 1997), Hurrice (Ar, 1944; Erdal, 2004; Ünal, 2017) ve Hititçe (Ar, 1944) gibi kadim diller ile etkileşimi üzerinde durulmaktadır. Bu dillerin yanında Çince, Moğolca, Sanskritçe ve Soğdca gibi dillerle girdiği etkileşim Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden itibaren takip edilebilmektedir. 11. yüzyıldan sonra Arap ve Fars dilleriyle etkileşime giren Türkçe, 19. yüzyıldan sonra Fransızca ve Rusça gibi dilleri de içine alan ve günümüzde İngilizce ile devam eden bir etkileşim süreci izlemiştir. Durum böyle olunca araştırmacılar dilsel etkilenmenin boyutunu göstermek için çeşitli araştırmalar gerçekleştirmişlerdir.

Türkçe alıntı sözcükler ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmaların tarihi 19. yüzyılın son çeyreğine kadar götürülebilmektedir. Bu anlamda K. Krumbacher'in 1893 tarihli "Türkçe ve Arapçadaki Grekçe Unsurlar"; Gustav Meyer'in 1889 tarihli "Osmanlı Türkçesindeki Grekçe ve Romence Sözcükler" (Karaağaç, 2015, s. 115-116) ve H. F. Miklosich'in "Türkçedeki Slavca, Macarca ve Romence Ögeler" (Karaağaç, 2015, s. 61) isimli çalışmaları, Türkçede alıntılar ile ilgili yapılmış ilk çalışmalardan bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tarihten sonra yaklaşık 50 yıl konu ile ilgili çalışmalarda bir duraklama olduğu görülür. Türkçedeki alıntılar ile ilgili çalışmaların tekrar gündeme gelmesi 1950'li yıllardan sonra olmuştur. Bu anlamda Andreas Tietze'nin ismi ön plana çıkmaktadır. Araştırmacının "Die formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörtern im Türkischen" (1952) adlı çalışması bu açıdan önemlidir. Ayrıca Tietze'nin Türkçedeki Grekçe (1955, 1962), Slavca (1957), Arapça (1958) sözcükler ile ilgili yaptığı çalışmalar önemli öncü çalışmalardır. Araştırmacının Türkçedeki İtalyanca ve Grekçe asıllı denizcilik terimleri (Tietze ve Kahane, 1958), Farsça sözcükler (Tietze ve Lazard, 1967) ve Osmanlı Türkçesindeki yabancı unsurlar (Tietze, 1990) konusunda yaptığı çalışmalar da son derece önemlidir.

Baydur'un (1953) Türkçedeki Yunanca ve Latince asıllı kelimelerin listesini verip bunlarda görülen ses olaylarını ele aldığı çalışması, Türkiye'de alıntılarla ilgili yapılan ilk ve önemli çalışmalardan biridir. Bunu müteakiben Özon (1962), Türkçeye yabancı dillerden geçen 7000'i aşkın sözcüğü açıkladığı sözlüğünü hazırlamıştır. 1970'lerin ilk yıllarında Türkçenin Moğolcadan aldığı sözcükler üzerinde durulmuştur. Tuna'nın (1972, 1973) Osmanlı Türkçesinde tespit ettiği 100 Moğolca sözcüğü fonetik ve morfolojik

açıdan incelediği yazıları bu açıdan önemlidir. Bu çalışmalardan sonra Gülensoy (1974) Eski ve Orta Türkçede Moğolcadan Türkçeye geçen sözcükleri ele almıştır. Aksan ise bir dilden alınan sözcüklerden ziyade Köktürkçeden günümüze alıntılar ile ilgili sözcüksel istatistik çalışması yapmış ve Köktürkçeden Eski Anadolu Türkçesine kadar düşük olan (%5-%20 arası) ödünçleme oranının dil devrimine kadar kimi eserlerde çok arttığını (%70), dil devriminden sonra tekrar oranın düştüğünü (kimi yazarlarda %10 ve altı) ifade etmiştir (1977, s. 347). Aynı yıl Kundakçı (1977), İtalyancadan Türkçeye geçen sözcükler ile ilgili bir doktora tezi hazırlamıştır. Daha önce Moğolca alıntıları işleyen Gülensoy, diğer bir çalışmada (1984) Karahanlı Türkçesinin iki önemli eseri olan *Divânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de geçen Moğolca sözcükler üzerinde durmuştur. Sertkaya (1987) ise Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Moğolca sözcük ve formları incelemiştir. Hameed (1990), yüksek lisans çalışmasında Türkçede görülen Batı kökenli kelimelerin imlası üzerinde durmuştur. Dankoff (1995) Türkçedeki Ermenice ödünçlemeler üzerine çalışmıştır.

Halil Ersoylu (1994a, 1994b, 1999, 2000), *Türk Dili* dergisinde dizi hâlinde alıntı sözcükler üzerinde durmuştur. Araştırmacının Eski Türkiye Türkçesindeki Batı kaynaklı kelimelerin imla ve ses yapısı (2022) ile ilgili çalışması da önemlidir. Korkmaz, Batı kaynaklı sözcüklerin Türkçe üzerindeki etkileri (1995) ve Türkiye Türkçesinde günlük yaşamla ilgili alıntı sözcük ve ekler (2003) konularını irdelemiştir. Ölmez, *Xuanzang Biyografisi* (1995, 2012) ve Eski Türk yazıtlarında (1995, 1997, 1999) alıntı sözcükleri incelemiştir. Tezcan (1997), Eski ve Orta Türkçede İrani dillerden alınan sözcükler ile ilgili çalışmıştır. Karaağaç (1998), Türkçenin komşularıyla ilişkilerini ele aldığı çalışmasında alıntı sözcükler üzerinde detaylı olarak durmuş ve Türkçenin Çince, Farsça, Arapça, Slavca, Macarca ve Romence gibi dillerle olan ilişkisini sözcük alışverişi üzerinden incelemiştir. İnyet, Türkçede Çince kaynaklı bazı sözcükleri incelediği yazısında Çince sözcüklerin Türkçede tutunma oranının düşük olduğunu (1999, s. 200) belirtmiştir.

Ş. Tekin (2001a, 2001b) yabancı kelimelerin Türkçeye girme yollarını ve Eski Türkçede Toharca unsurları ele almıştır. Durmuş, alıntı sözcüklerle ilgili yaptığı çalışmada *Türkçe Sözlük*'ün 1998 yılında çıkan 9. baskısında yer alan Arapça, Fransızca, Farsça, İtalyanca, İngilizce, Yunanca, Latince, Almanca, Rusça, İspanyolca, Macarca, Slavca, Moğolca, Ermenice, Bulgarca, İbranice, Portekizce, Japonca, Norveççe ve Arnavutça sözcüklerden örnekler vermiş ve alıntı sözcüklerin %23.72 (2004, s. 19) oranında olduğunu kalan sözcüklerin ise Türkçe olduğunu ifade etmiştir. Oral Seyhan (2004, s. 2693); Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde taradığı eserlerden hareketle Orta Türkçede Arapça ve Farsçadan alıntılanan sözcüklerin yazım ve ses olayları açısından Türkçeleştirilmesini ele almıştır. Sertkaya *Göktürk yazıtlarında Hintçe* (2004) ve *Divânu Lugâti't-Türk*'te (2009) Çince, Moğolca, Hintçe (Sanskritçe), Hotence, Hoten Sakacası, Kençekçe, Toharca, Soğdca, Grekçe, Farsça, Arapça ve Tibetçe olmak üzere 264 sözcük tespit ettiği çalışmalar yapmıştır. İşihara (2005) ise *Türkçe Sözlük*'ün 1998 tarihinde çıkan 9. baskısında yer alan 27000 alıntı sözcüğü ses olayları açısından incelemiştir. Korkmaz (2007) Arapçadan alıntılanan bazı sözcüklerin görev değişimini ele almıştır. Güner (2009) *Divânu Lugâti't-Türk*'te geçen Kençekçe sözcükleri incelemiştir.

Tokyürek (2011) Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Maniheizm terimleri ile ilgili yaptığı çalışmada birçok çalışmada değinilen Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca, Soğdca dillerinin yanında Palice ve Süryanice terimleri de ele almıştır. Karaca (2012) ise *Türkçe Sözlük*'ün 2005'te çıkan 10. baskısında coğrafi açıdan doğu dilleri olarak adlandırdığı Arapça, Çince, Ermenice, Farsça, Gürcüce, Hintçe, İbranice, Japonca, Korece, Malezyaca, Moğolca, Rusça, Soğdca ve Tibetçe dillerinden Türkçeye geçen 8991 sözcükteki ses olaylarını incelemiştir. Araştırmacı bunun yanında 15.333 alıntı sözcüğün Arapça, Fransızca, Farsça, İtalyanca, İngilizce, Yunanca, Almanca, Latince, Rusça, İspanyolca, Ermenice, Slavca, Macarca, Rumca, Moğolca, Bulgarca, Japonca, İbranice, Çince, Malezyaca, Portekizce, Norveççe, Hintçe, Tibetçe, Sanskritçe, Brezilya yerel dilleri, Fince, Gürcüce, Korece, Soğdca, Afrika yerel dilleri, Amerika yerel dilleri, Arnavutça, Eskimo dili, Kızıl Derili dilleri, Keltçe, Lehçe, Malayaca ve Maldive dillerinden yapılan alıntılar olduğunu belirtmiştir (Karaca, 2012, s. 2088).

T. Tekin, Türkçe en eski ödünçlemelerin Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca, Soğdca ve Orta İranca gibi dillerden olduğunu belirttikten sonra bunlar içerisinde en eski ödünçlemelerin Çince olabileceğini (2013a, s. 226) belirtmiş ve Eski Türkçedeki bazı Çince alıntılar üzerinde durmuştur. T. Tekin (2013b) başka bir yazısında da Eski Türkçede Çince alıntıları ele almıştır. Sır (2013), Türkçedeki Batı kaynaklı alıntıları; sözcük, gramer unsurları, kalıp tercüme ve yazım özellikleri gibi yönlerden incelemiştir. Erdem (2014), Soğdcadan Türkçeye geçen kelimeleri ses ve anlam açısından ele almıştır. Sarı (2014) da Türkçenin Batı dillerinden aldığı sözcükleri sebep, alıntı düzeyi, alıntıların anlam özellikleri ve Türkçenin yapısına etkisi bakımından incelemiştir.

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan sözlükte edebî eserlerde yer alan 6634 Batı kökenli sözcük örnek cümleler ile verilmiştir (2015, s. 6). Karaağaç ise 20 dilden Türkçeye 11533 (2015, s. 533) sözcük alındığını belirtmiş ve hazırladığı sözlükte bu sözcükleri vermiştir. Seçkin ve Coşar alıntılardan kelime türetmede kullanılan isme gelen 41, isimden türemiş fiile gelen 16 ek (2017, s. 1407) tespit edip türemiş alıntı sözcüklerin listesini vermişlerdir. Türk (2018), Türkçeye yapılmış ilk Kur'an tercümesinde alıntı sözcüklerin işleme konulması üzerinde durmuştur. Yavuz Öz (2020) Eski Türk şiirinde tespit ettiği 46 alıntı sözcüğü incelemiştir. Yıldız (2020), Maniheist Uygur metinlerindeki Çince alıntıları etimolojik, leksik ve tematik açıdan incelemiştir. Şimşek (Adlım)² (2021) Harezmi Türkçesi eserlerini alıntı sözcükler açısından analiz etmiştir. Barikan Topci (2022), Eski Anadolu Türkçesinin ilk eserlerinden olan *Çarh-nâme*, *Kıssa-yı Yûsuf*, *Risâletü'n-Nushîyye* ve *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*'nde alıntı sözleri yapı ve anlam bakımından incelemiştir. Doğan (2023) ise *Kutadgu Bilig*'de alıntı sözcüklerin Türkçeleştirilme yolları üzerinde durmuştur.

² Araştırmacının soyadı tez içerisinde Şimşek olarak geçerken YÖK Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nde Adlım olarak yer almaktadır (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim tarihi: 17.05.2024). Bundan dolayı bu çalışmada araştırmacının soyadı Şimşek (Adlım) şeklinde verilmiştir.

AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı; Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde alıntı sözcüklerin Türkçe gramer unsurları ile işleme konulma yollarını tespit etmek ve söz konusu eserden hareketle alıntı sözcüklerin işletim süreçlerini ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda alıntı sözcükleri tespit etmek üzere ilk olarak Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitikler taranmıştır. Bu tarama A. Melek Özyetgin'in (1996) *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi* adlı çalışmasından hareketle yapılmıştır. İşleme konulan alıntı sözcükler tespit edildikten sonra kaynak dillerine göre; yapım ekleri, isim çekim ekleri, birleşik fiil, ikileme ve ek-fiil yolu ile işleme konulmalarına göre tasnif edilmişlerdir. Tasnife uyan örneklerin metindeki yerleri, Özyetgin'in çalışmasından hareketle verilmiştir. Türkçede alıntı sözcükler ile ilgili yapılan çalışmaları bir araya getiren ve Türkçe bir metinde alıntı sözcüklerin işleme konulma yollarını ele alan bu çalışma yararlı olacak niteliktedir.

Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler

Yarlık³ terimi Türk ve Moğol devletlerinde 'buyruk, emir, ferman' gibi anlamlarda kullanılmıştır. Yazıldığı dönemin siyasal, kültürel durumu ve yarlığın konusu ile yazılış amacına göre üslupları değişen yarlıklar, genel olarak yarlığı gönderen hanın adının yer aldığı giriş, yarlığın hitap ettiği kişilerin yer aldığı bölüm, hanın emir ve hükümlerini içeren bölüm ve on iki hayvanlı Türk takvimi veya bununla birlikte hicrî takvim ile tarih ve yazılış yerinin belirtildiği bölümden oluşan metinlerdir (Kemaloğlu, 2013, s. 334-335). Yabancı hükümdarlara gönderilen ve emir mahiyetindeki iç yazışmalarda kullanılan *diplomatik yarlıklar*; hanın kişilere veya kurumlara vergi veya devlet hizmetinden muafiyet ve imtiyazlar sağladığı *tarhanlık yarlıklar* (Özyetgin, 2005, s. 20) ve hanın ihsan olarak başkasına verdiği arazi veya yerle ilgili yazışmaları içeren *soyurgal yarlıklar* (Özyetgin, 2005, s. 25-26) olmak üzere üç sınıfa ayrılırlar.

Bitik ise *biti-* 'yazmak' fiilinin türevi olup *bitig/bitik* 'yazılmış (şey)' anlamındadır. Türk lehçelerinde 'yazı, kitâbe, belge, mektup, kitap, muska; emir, hüküm, ferman' gibi anlamlarda da kullanılmıştır (İpşirli, 1992, s. 225). Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasında anlam daralmasına uğrayan terim, hanların veya padişahların emir mahiyeti dışında birbirlerine veya başka kimselere gönderdiği diplomatik mektuplara verilen isim olmuştur (Özyetgin, 2005, s. 27).

Altın Ordu, Kırım ve Kazan hanlarının resmî yazışmalarında kullanılan yarlık ve bitikler, siyasi tarih ve diplomasi dili olarak Türkçenin özellikleri açısından önemli metinlerden olup (Özyetgin, 1996, s. xi) 1393-1523 tarihleri arasında yazılan Altın Ordu

³ *Yarlık* sözcüğünün etimolojisi üzerinde duran Öner, Clauson'ın kökeni açıklanamayan eski bir alıntı, Doerfer'in *yar-ıl-ıg*, Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü'nde *yar* 'haberci çağrısı, duyuru, ilan' > *yarlık* ve Ş. Tekin'in *yar* 'salya, sümük' > *yarlıg* 'fakir, sefil' şeklindeki görüşlerini aktardıktan sonra *yarlık* sözcüğünün *yarı* 'yardım' kökünden > *yarı-lıg* > *yarlıg* > *yarlı* şeklinde türeyip 'yardım edilen, yardıma muhtaç, yardımlık söz, ihsan, emir, buyruk' gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmiştir (Öner, 2004, s. 120).

sahasına ait 2 yarlık, 3 bitik; Kırım sahasına ait 2 yarlık, 9 bitik ve Kazan sahasına ait 2 yarlığı (Özyetgin, 1996, s. 17-23) ihtiva eden metinlerdir. Türkiye’de ve Türkiye dışında araştırmacılar tarafından ilgi gören ve Akdes Nimet Kurat, Hammer, Berezin, Radloff ve Samoyloviç (Özyetgin, 1996, s. xi) gibi araştırmacılar tarafından çalışılmış metinlerin ilmî yayını ise A. Melek Özyetgin tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır⁴.

İNCELEME

Alıntılar ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitikleri kapsayan çalışmanın Şimşek (Adlım) (2021)⁵ tarafından yapıldığı görülmektedir. Şimşek (Adlım), çalışmasında yarlık ve bitiklerde Arapça (314 sözcük), Farsça (83 sözcük), Moğolca (12 sözcük)⁶, Yunanca (2 sözcük), Sırpça (1 sözcük) ve Çince (1 sözcük)⁷ olmak üzere söz varlığının %43’ünün alıntılardan oluştuğunu tespit ederek (2021: 48-49) alıntı sözcüklerin listesini ve kaç defa kullanıldıklarını belirtmiştir (2021, s. 281-288)⁸. Bu çalışmada ise adı geçen çalışmadan farklı olarak yalın hâlde kullanılan alıntı sözcükler ele alınmamış olup Türkçenin kurallarına göre işleme konulan alıntılar ele alınmıştır. Buna göre alıntı sözcüklerin işletimi şöyledir:

1. ALINTI SÖZCÜKLERİN YAPIM EKLERİYLE İŞLETİMİ

Yapım ekleri; kökün veya gövdenin manasını değiştiren, kaynaşma yoluyla eklendikleri sözcüğün bir parçası hâline gelen eklerdir. Genelde kök ve gövdeden hemen

⁴ Özyetgin, A. M. (1993). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi: İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

⁵ Şimşek (Adlım), F. (2021). *Harezmi Türkçesi Eserlerinin Yabancı Kelimeler Açısından Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

⁶ Bu sayı içerisinde yer almayan *karakoll/karavul* ‘nöbetçi’ (<Mo. karağul, kara’ul Kovalevskiy II, s. 832’den akt. Özyetgin, 1996, s. 182) sözcükleri de bu sayıya eklenmelidir.

⁷ *Biti-* ‘yazmak’ (<bit+i- <piet+i- Eraslan, 2012, s. 560; <*pit+i- Clauson, 1972, s. 299) ve türevleri olan *bitig* ‘mektup’ (<bit+i-g), *bitigçi* ‘katip’ (<bit+i-g+çi), *bitil-* ‘yazılmak’ (<bit+i-l), *bitinil-* ‘yazılmak’ (<bit+i-n-il), *bitkeçi* ‘yazıcı’ (<bit+keçi); *soyurka-* ‘ihanda bulunmak’ (<tsuy+urka- Özyetgin, 1996, s. 177) gövdesinden türeyen *soyurğal* ‘ihsan’ (<tsuy-urğal-l), *soyurkal* ‘ihsan’ (<tsuy+urka-l) ve *yamçı* ‘postacı’, (<tsyam+çı Özyetgin, 1996, s. 176) sözcüklerinin kökenleri Çince olduğu için yarlık ve bitiklerdeki bu sözcüklerin Çince+Türkçe kuruluşunda olan sözcükler grubunda ele alınması gerekir.

Biti- ‘yazmak’ fiili ile ilgili olarak Ş. Tekin Eski Türkçede ‘yazı yaz-’ anlamında sadece *biti-* fiilinin kullanıldığını Oğuzların 11. yüzyılda İslam dini etkisiyle ‘günah işlemek’ anlamında kullanılan *yaz-* fiiline ‘yazı yazmak’ anlamını yüklediğini belirtir (2001c, s. 68). T. Tekin ise Ana Türkçede *yaz-* ‘yazı yazmak’ ve *yāz-* ‘hata etmek, yanılmak, yoldan sapmak’ fiillerinin ayrı olduğunu bu yüzden Ş. Tekin’in görüşünün kabul edilemeyeceğini belirtir (1997, s. 68). Şirin ise *yaz-* fiilinin ‘kazımak, hakketmek, oymak, nakşetmek, resim yapmak’ gibi anlamlarda kullanılan *yar-* fiilinde r~z nöbetleşmesi sonucunda ortaya çıktığını ve ‘yazı yazmak’ anlamını kazandığını (2004, s. 570) ifade etmiştir.

⁸ Arapça+Farsça yapısında olan *‘âlem-penâh* ‘alemin sığınağı’ K.X.11, *‘amel-dâr* ‘tahsildar’ K.I.24, *harâc-güzâr* ‘haraç veren’ K.III.13, ve *zamâne* ‘zamane’ A.III.9, A.IV.19 gibi sözcükleri de alıntılara ilave etmek gerekir.

sonra, çekim eklerinden önce gelen bu eklerden sonra aynı türden yapım ekleri veya çekim ekleri gelebilir (Ergin, 2013, s. 123-124; Korkmaz, 2014, s. 110-111). Bu ekler, Türkçe gibi eklemeli dillerde sözcük yapımında son derece önemli bir görev alırlar. Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde Arapça, Farsça Moğolca ve Çince sözcüklerin yapım ekleriyle veya yapım ekleri + isim çekim ekleriyle işleme konulduğu tespit edilmiş olup aşağıda ekler ve işleme konulan sözcükler verilmiştir:

1.1. Arapça Sözcüklerin Yapım Ekleriyle İşletimi

1.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle İşletim

1.1.1.1. +çI Ekiyle İşletim

Du 'âçI 'duacı' K.V.17, du 'âçımız 'duacımız' A.IV.19, du 'âçınızdan 'duacınızdan' K.V.15.

1.1.1.2. +IIk Ekiyle İşletim

Harâblığından 'haraplığından' K.IX.6, selâmetliğin 'selametliğini' K.XI.17, selâmetlikni 'selametliği' A.IV.18, selâmetliğinizi 'selametliğinizi' A.V.12, K.VIII.3.

1.1.1.3. +lü Ekiyle İşletim

Devletlü 'bahtlı' K.V.10,17.

1.1.2. Arapça Sözcüklerin İsimden İsim Yapım Ekleri + İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

Du 'âçımız 'duacımız' A.IV.19, du 'âçınızdan 'duacınızdan' K.V.15, harâblığından 'haraplığından' K.IX.6, selâmetliğin 'selametliğini' K.XI.17, selâmetlikni 'selametliği' A.IV.18, selâmetliğinizi 'selametliğinizi' A.V.12, K.VIII.3.

1.2. Farsça Sözcüklerin Yapım Ekleriyle İşletimi

1.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle İşletim

1.2.1.1. +çI Ekiyle İşletim

Anbârçularına 'ambarcılarına' K.I.14.

1.2.1.2. +IIk/+IUK Ekiyle İşletim

Âbâdânlıkımıza 'bayındırlığımızı' K.VII.43, bâzergânlık 'tüccarlık' K.I.28, dostluk 'dostluk' A.III.7, A.IV.10, A.V.16,19, dostluklarımızı 'dostluğumuzu' A.IV.16, dostlukların 'dostluklarını' A.IV.15, düşmânlığ 'düşmanlık' A.I.14, nişânlığ 'alametli' A.I.22, A.II.51, K.I.51, K.II.14, Ka.II.21.

1.2.2. Farsça Sözcüklerin İsimden İsim Yapım Ekleri + İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

Âbâdânlıkımıza 'bayındırlığımızı' K.VII.43, anbârçularına 'ambarcılarına' K.I.14, dostluklarımızı 'dostluğumuzu' A.IV.16, dostlukların 'dostluklarını' A.IV.15.

1.3. Moğolca Sözcüklerin Yapım Ekleriyle İşletimi

1.3.1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle İşletim

1.3.1.1. +çi Ekiyle İşletim

Süsünçiler ‘erzakçılar’ (<süsün+çi <Mo. şüsün ~ süsün Özyetgin, 1996, s. 176) A.II.10.

1.3.1.2. +HUK Ekiyle İşletim

Karakolluk ‘nöbetçilik’ (<Mo. karağul, kara’ul Kovalevskiy II, s. 832’den akt. Özyetgin, 1996, s. 182) K.I.24, *karavulluk* ‘nöbetçilik’ A.II.42.

1.3.1.3. Moğolca Sözcüklerin Yapım Ekleri + İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

Süsünçiler ‘erzakçılar’ (<süsün+çi <Mo. şüsün ~ süsün Özyetgin, 1996, s. 176) A.II.10.

1.4. Çince Sözcüklerin Yapım Ekleriyle İşletimi

1.4.1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle İşletim

1.4.1.1. +çI Ekiyle İşletim

Yamçı ‘postacı’ (<tsyam+çi Özyetgin, 1996, s. 176), *bitkeçilerige* ‘yazıcılarına, katiplerine’ (<bit+keçi<bit+i-g+çi) K.I.11.

1.4.2. İsimden Fiil Yapım Ekleriyle İşletim

1.4.2.1. +İ-

Biti- ‘yazmak’ (<bit+i-<piet+i- Eraslan, 2012, s. 560; <*pit+i- Clauson, 1972, s. 299) K.I.52, 54, Ka.I.11, A.I.25.

1.4.2.2. +Urka- Ekiyle İşletim

Soyurka- ‘ihanda bulunmak’ (<tsuy+urka- Özyetgin, 1996, s. 177) Ka.I.5,6, Ka.I.9, Ka.II.8, A.II.17.

1.4.3. İsimden Fiil + Fiilden İsim Yapım Ekleriyle İşletim

Bitig ‘mektup’ (<bit+i-g) A.III.17,18, K.V.7, *bitigçilerige* ‘katiplerine, yazıcılarına’ (<bit+i-g+çi) A.II.7, *soyurğal* ‘ihsan’ (<tsuy+urğa-l <tsuy+urka- Özyetgin, 1996, s. 177) K.I.35, K.II.5, Ka.I.2, *soyurkal* ‘ihsan’ (<tsuy+urka-l <tsuy+urka- Özyetgin, 1996, s. 177) A.II.20.

1.4.4. İsimden Fiil + Fiilden Fiil Ekleriyle İşletim

Bitil- ‘yazılmak’ (<bit+i-l-) A.II.54, A.III.18, A.IV.21, K.II.15, Ka.I.11, *bitinil-* ‘yazılmak’ (<bit+i-n-il-) K.I.53.

1.4.5. Çince Sözcüklerin Yapım Ekleri + İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

Bitigçilerige ‘katiplerine, yazıcılarına’ A.II.7, *bitkeçileringe* ‘yazıcılarına, katiplerine’ K.I.11.

2. ALINTI SÖZCÜKLERİN İSİM ÇEKİM EKLERİYLE İŞLETİMİ

İsim çekim ekleri; sayı ve çokluk, cinslik, belirtme, hâl, iyelik ve soru ekleri olup isimlerin kök ve gövdelerine bazı anlamsal özellikler katan ve söz dizimi içerisinde onların sözcük, sözcük grupları ve diğer cümle öğeleri ile ilişkisini kuran eklerdir (Ergin, 2013, s. 127; Korkmaz, 2014, s. 111). Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde Arapça, Farsça, Arapça+Farsça, Moğolca, Soğdca, Çince ve Rumca sözcüklerin isim çekim ekleri ile işleme konulduğu görülmüş olup aşağıda tasnif edilerek verilmiştir:

2.1. Arapça Sözcüklerin İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

2.1.1. İyelik Ekleriyle İşletim

Âdemimiz ‘adamımız’ K.V.12; K.XI.14, *‘ameli* ‘iş’ K.II.10, *bişâreti* ‘müjdesi’ K.VI.28, *büldânı* ‘beldeleri’ A.V.12, *cemâlingiz* ‘yüz güzelliğiniz’ K.VI.26, *ferâgati* ‘vazgeçmesi’ Ka.II.17, *hablesi* ‘tapu senedi’ Ka.II.6, *hakkı* ‘hakkı’ A.II.36, A.II.42, K.I.16, K.I.25, K.I.41, *hâlimiz* ‘durumumuz’ K.IX.7, *hâlleri* ‘durumları’ K.V.7, K.VII.39, K.XI.14, *halkımız* ‘halkımız’ K.VII.33, *harcı* ‘harcı’ K.I.25, K.II.10, Ka.II.16, *hâtırınız* ‘hatrınız’ K.VI.32, *hayâtıngız* ‘hayatınız’ K.VII.17, *hazretleri* ‘hazretleri’ K.VI.13, K.XI.3, *hidmeti* ‘hizmeti’ K.X.12, *hükümüm* ‘hükümüm’ K.I.43, *inâyetıngiz* ‘lütfunuz’ K.VII.25, *inâyetiniz* ‘lütfunuz’ K.VII.35, *istimdâdı* ‘yardım istemesi’ K.VI.29, *mâlî* ‘malî’ A.II.36, *mecmû‘ları* ‘hepsi’ K.V.15, *murâdı* ‘muradı’ K.V.19, *necâtum* ‘kurtuluşum’ K.IV.3, *rızâsı* ‘rızası’ Ka.I.2, Ka.II.9, *sadakası* ‘sadakası’ K.VII.24, *selâmları* ‘selamları’ A.IV.10, *sem‘ingiz* ‘kulağınız’ K.IV.9, *sultânım* ‘sultanım’ K.V.6, K.V.10, *şefâ‘ati* ‘şefaati’ Ka.I.2, Ka.II.9, *şehrimiz* ‘şehrimiz’ K.III.12, *şerifiniz* ‘şerefliniz’ K.VII.16, *temennâsı* ‘isteği’ K.V.18, *ünsi* ‘arkadaşı’ Ka.II.6,7.

2.1.1.1. İyelik + Hâl Ekleriyle İşletim

Âdemimizni ‘adamımızı’ K.XI.18, *‘akibimizçe* ‘takipçimizce’ K.VI.23, *‘âmilleringe* ‘memurlarına’ K.II.3, *âyetinin* ‘âyetinin’ K.VI.28, *cemâlingize* ‘yüz güzelliğinize’ K.VII.39, *cenâb-ı âlingizdin* ‘yüce cenabınızdan’ K.X.6, *civârında* ‘civarında’ A.II.23, *hazret-i âliyyenize* ‘yüce hazretlerinize’ K.VI.33, *devletinde* ‘saadetinde’ K.V.6, *devletinden* ‘saadetinden’ K.X.12, *du‘âsını* ‘duasını’ K.IX.4, *emrini* ‘emrini’ K.X.9, *evvelinde* ‘evvelinde’ Ka.I.11, *haddiñçe* ‘derecesince’ K.X.10, *hâlindin* ‘durumundan’ K.V.6, *halkımızning* ‘halkımızın’ K.XI.13, *hamîdingizni* ‘övülmenizi’ K.IV.2, *hazretinizden* ‘hazretinizden’ K.VI.12, *hidmetimizni* ‘hizmetimizi’ K.X.10, *hidmetinizi* ‘hizmetinizi’ K.VI.16, *hidmetingizğa* ‘hizmetinize’ K.XI.18, *hidmetingize* ‘hizmetinize’ K.VII.39, *huzûrlarında* ‘huzurlarında’ Ka.II.11, *inâyetinde* ‘lütfunda’ K.IV.5, *inâyetiyle* ‘lütfuyla’ A.III.1, *kal‘alarını* ‘kalelerini’ K.VI.18, *mu‘cizâtıyla* ‘mucizeleriyle’ A.III.1, *nısfında* ‘yarısında’ A.V.24, *rahmetinge* ‘rahmetine’ A.III.7, *rahmetine* ‘rahmetine’ A.IV.11, *sadakasını* ‘sadakasını’ K.IX.7, *sebebinden* ‘sebebinden’ K.VII.30, *seferlerinde*

‘seferlerinde’ Ka.II.11, *sem imize* ‘kulağımıza’ K.VI.29, *sem ingizge* ‘kulağımıza’ K.VIII.8, *sem ingize* ‘K.VII.19,40, *sultânımning* ‘sultanımın’ K.XI.17, *sultânımning* ‘sultanımın’ K.V.13, *sultânımın*, ‘sultanımın’ K.IX.4,7, *sultânıma* ‘sultanıma’ K.V.16,17,19, K.XI.16, *şehrini* ‘şehrini’ K.VI.24, *şehrinde* ‘şehrinde’ K.VI.23, *şevketingizni* ‘büyüklüğünüzü’ K.VIII.5, *ta cilinge* ‘acele etmesine’ A.V.22, *tarafından* ‘tarafından’ K.V.7, K.VII.49, *tarafingızğa* ‘tarafınıza’ K.III.16, *vilâyetinde* ‘ilinde’ K.I.3, *zemînlerine* ‘zeminlerine’ Ka.II.14, *ziyâdesingâ* ‘ziyadesine’ A.V.22.

2.1.2. Hâl Ekleriyle İşletim

Aleyhi'l-la'nening ‘lanetlinin’ K.VI.27, *hazret-i âliga* ‘yüce hazretinize’ K.XI.14, *bahrde* ‘denizde’ K.X.8, *berde* ‘karada’ K.X.8, *câhibden* ‘taraftan’ K.V.12, *dünyâda* ‘dünyada’ A.IV.17, *evâyildin* ‘başlardan’ A.IV.19, *gazâya* ‘gazaya’ K.VI.13, *gâzîga* ‘gaziye’ A.IV.6, *hâlde* ‘durumda’ K.VII.26, K.IX.6, K.XI.15, *halknın* ‘halkın’ K.V.18, *harîfi* ‘kimseyi’ K.VII.54, *hayâtta* ‘hayatta’ K.VII.24, *hazîrning* ‘haznedarın’ K.I.13, *hazretğa* ‘huzura’ A.V.23, *hidmetke* ‘hizmete’ K.VII.49, *hükme* ‘hükme’ K.VII.34, *ihlâsla* ‘bağlılıkla’ K.IX.4, *ilâhîge* ‘ilahiye’ A.IV.11, *İslâmğa* ‘İslam’a’ K.VI.15, *ivaznı* ‘bedeli’ K.IV.7, *kâfirni* ‘kafiri’ A.III.16, *kâfirden* ‘kafirden’ K.V.9, *kal'aya* ‘kaleye’ K.VI.25, *meftûhnı* ‘fethedilmiş’ A.V.12, *memlekete* ‘memlekete’ K.IX.5, *miskînnin* ‘miskinin’ K.V.16,18, *murâdka* ‘murada’ A.III.2, *mülkni* ‘ülkeyi’ A.III.10, *nev'din* ‘türden’ Ka.II.19, *revâhda* ‘akşam vaktinde’ K.I.46, K.XI.17, *rûhnın* ‘ruhun’ K.VI.29, *sabâhda* ‘sabahta’ K.I.46, K.XI.16, *sebebden* ‘sebepten’ K.VII.45, *sebebdin* ‘sebepten’ A.IV.14, K.VII.40, K.XI.14, *sultânning* ‘sultanın’ Ka.I.9, *sultânğa* K.III.15, *ta'âlâning* ‘tealanın’ A.IV.14, *ta'âlâga* ‘tealaya’ K.VIII.3, *tarafğa* ‘tarafa’ A.V.20, *tarafđın* A.V.20, K.VI.15, *umûra* ‘emirlere’ A.V.14, *vechile* ‘suretle’ K.X.8,10, *vilâyetge* ‘ile’ K.X.6, *vilâyetin* ‘A.III.3, *zamândın* ‘zamandan’ A.II.23, *zâyi'dın* ‘zarardan’ A.II.23.

2.1.3. Çokluk Ekiyle İşletim

Azîmler ‘büyükler’ K.VII.43, *hâller* ‘durumlar’ K.VII.23,53, *halklar* ‘halklar’ K.XI.16, *nasîhatlar* ‘nasihatlar’ K.VII.47,48, *sevâblar* ‘sevaplar’ K.V.17, K.VII.54.

2.1.3.1. Çokluk + İyelik Ekleriyle İşletim

İsti'dâdlarımız ‘kabiliyetlerimiz’ K.VI.21, *murâdları* ‘muratları’ K.V.16, *silâhlarımız* ‘silahlarımız’ K.VI.22.

2.1.3.2. Çokluk + Hâl Ekleriyle İşletim

Âdemlere ‘adamlara’ K.VII.27, *avârizâtırdın* ‘vergilerden’ A.II.45, *haberlere* ‘haberlere’ K.VI.25, *müşarü'n-ileyhlerğa* ‘adı geçenlere’ Ka.II.10, *vak'alarda* ‘olaylarda’ K.V.16, *vaktlarda* ‘vakitlerde’ K.V.16, *yesîrlerni* ‘esirleri’ K.III.18, *yesîrleri* ‘K.III.15.

2.1.3.3. Çokluk + İyelik + Hâl Ekleriyle İşletim

Ganîmetlerimizi ‘ganimetlerimizi’ K.VI.19, *hâdimlerinize* ‘hizmetçilerinize’ K.VI.12, *hazretleringize* ‘hazretlerinize’ K.VII.50,54, *hazretleringizde* ‘huzurunuzda’ K.VII.18, *muhtesibleringe* ‘ceza amirlerine’ K.I.10, K.II.2, *müderisleringe* ‘müderislerine’ K.I.10,

K.II.2, *müftüleriğa* ‘müftülerine’ A.II.6, *sûfileriğa* ‘sufilerine’ A.II.6, *sûfilinge* ‘sufilerine’ K.I.10, K.II.3, *şerifleride* ‘şeriflerinde’ A.II.48.

2.2. Farsça Sözcüklerin İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

2.2.1. İyelik Ekleriyle İşletim

Anbârı ‘ambarı’ K.I.40, *bendenüz* ‘köleniz’ K.I.42, *dostumuz* ‘dostumuz’ K.V.12, *düşmenim* ‘düşmanım’ K.VII.23, *düşmenimiz* ‘düşmanımız’ K.V.11, K.VIII.8, *leşkeri* ‘askeri’ K.VI.23, *pâdişâhim* ‘padişahım’ K.VII.18, 35, K.VIII.5, *pâdişâhimiz* ‘padişahımız’ K.V.11, *yârîsi* ‘yardımı’ A.III.14.

2.2.1.1. İyelik + Hâl Ekleriyle İşletim

Âzâdlarığa ‘azatlarına’ A.II.31, *bâğçalarığa* ‘bahçelerine’ A.II.29, *dâdına* ‘adaletine’ K.V.13, *dostına* ‘dostuna’ K.IV.12, *dostumuzdın* ‘dostumuzdan’ K.VIII.7, *fermânınız⁹* ‘fermanınız’ K.VII.54, *leşkerinizle* ‘askerinizle’ K.VI.14, *pâdişâhdın* ‘padişahımdan’ K.VIII.7.

2.2.2. Hâl Ekleriyle İşletim

Bâzârda ‘pazarda’, A.II.11, *cihânda* ‘cihanda’ K.VII.20,43, *deryâda* ‘denizde’ K.II.6, *herkesi* ‘herkesi’ A.I.13, *herkesin* ‘herkesin’ A.I.3, *Hudâyning* ‘Allah’ın’ A.III.10, *hünkâra* ‘padişaha’ K.VI.14, *namâzda* ‘namazda’ K.I.46, *pâdişâhning* ‘padişahın’ K.IV.5,12, *pâdişâhnın* ‘padişahın’ K.X.9, *pâdişâhğa* ‘padişaha’ K.IV.7,9,10, *sarâyda* ‘sarayda’ K.I.53, *şâhdın* ‘padişahın’ K.III.20, *tahtnı* ‘tahtı’ A.III.10, *zindândın* ‘zindandan’ K.IV.5.

2.2.3. Çokluk + İyelik Ekleriyle İşletim

Düşmenlerimiz ‘düşmanlarımız’ K.IV.12,14, *gâvurları¹⁰* ‘gavurları’ K.V.15.

2.3. Arapça+Farsça Sözcüklerin İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

2.3.1. Arapça+Farsça Sözcüklerin İyelik Ekleriyle İşletimi

Amel-dârımız ‘tahsildarımız’ K.I.24, *harâc-güzârınız* ‘haraç vereniniz’ K.III.13.

2.3.2. Arapça+Farsça Sözcüklerin Hâl Ekleriyle İşletimi

Âlem-penâhung ‘alemin sığınacağı yerin’ K.X.11, *zamânede* ‘zamanda’ A.III.9, A.IV.19.

⁹ *Fermân* sözcüğü Özyetgin (1996, s. 213) tarafından Arapça olarak gösterilmiş ancak tarafımızca Farsça sözcükler içinde değerlendirilmiştir (bk. Türkçe Sözlük, 2011, s. 862).

¹⁰ *Gâvur* sözcüğü Özyetgin (1996, s. 213) tarafından Arapça olarak gösterilmiş ancak Farsça *gebr* (Türkçe Sözlük, 2011, s. 905) sözcüğünden geliştiği için bu çalışmada Farsça olarak alınmıştır.

2.4. Moğolca Sözcüklerin İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

2.4.1. İyelik + Hâl Ekleriyle İşletim

Çergesin ‘sırasını’ A.II.18, *karavullarına* ‘nöbetçilerine’ K.I.15, K.II.4., *nökerimni* ‘yardımcımı’ K.III.14, *yosuniça* ‘nizamınca’ A.II.15, *yosunıça* ‘nizamınca’ A.III.14, A.IV.12.

2.4.2. Hâl Ekleriyle İşletim

Ulusning ‘ulusun’ A.I.21, K.I.5, *yosunça* ‘nizama göre’ A.I.20, A.III.6, K.III.10.

2.5. Soğdca Sözcüklerin İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

2.5.1. İyelik + Hâl Ekleriyle İşletim

Kentlerining ‘kentlerinin’ A.II.5, K.II.2.

2.5.2. Hâl Ekleriyle İşletim

Kentning ‘kentnin’ A.II.23.

2.5.3. Çokluk + Hâl Ekleriyle İşletim

Kentlering ‘kentlerin’ K.I.31.

2.6. Çince Sözcüklerin İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

Bahşını ‘katibi’ K.VII.53 (<Çin. po-shî< pak-shi ‘üstad, hoca’ Eraslan, 2012, s. 556).

2.7. Rumca Sözcüklerin İsim Çekim Ekleriyle İşletimi

2.7.1. Hâl Ekleriyle İşletim

*Efendidin*¹¹ ‘efendiden’ K.X.14.

2.7.2. Çokluk + Hâl Ekleriyle İşletim

Katırğaları ‘kadırgaları’ K.III.11,13.

3. ALINTI SÖZCÜKLERİN BİRLEŞİK FİİL YOLUYLA İŞLETİMİ

Birleşik fiiller; Türkçenin sözcük türetme yollarından biri olan birleştirme neticesinde ortaya çıkan ve isim+fiil veya fiil+fiil kuruluşunda olan fiillerdir (Ergin, 2013, s. 386;

¹¹ *Efendi* sözcüğü Özyetgin (1996, s. 211), *Kamus-ı Türki* (Sami, 2004, s. 138) ve *Türkçe Sözlük*’te (2011, s. 757) Rumca; Tietze (2016, s. 548) ve Nişanyan’da (2018, s. 211) Yunanca olarak gösterilmiştir. Öner, Türkçede Rumca ve Yunanca alıntıları incelediği çalışmasında Yunanca ve Rumca terimlerine değinmiş, Batı dillerinde bunların Grekçe olarak adlandırıldığını belirterek bin yıllık komşuluk ilişkisiyle Anadolu Rumlarının konuşma dilinden Türkçeye geçen sözcüklerin Rumca, XX. yüzyılda Türk aydınlanması ile Türkçeye giren ve daha çok bilimsel terim ağırlıklı alıntıların Yunanca olarak ayrılması gerektiğini ifade etmiştir (Öner, 2008, s. 293-299). Bundan dolayı bu çalışmada Rumca terimi tercih edilmiştir.

Korkmaz, 2014, s. 693). Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde Arapça ve Farsça sözcüklerin yardımcı fiiller veya asıl fiillerle birleşmek suretiyle işleme konulduğu tespit edilmiş olup aşağıda buna dair örnekler verilmiştir:

3.1. Arapça Sözcüklerin Birleşik Fiil Yoluyla İşletimi

3.1.1. Yardımcı Fiiller Yoluyla İşletim

3.1.1.1. Bol- Fiili ile İşletim

Mahrûs bol- ‘korunmak’ A.II.46, *ma’lûm bol-* ‘bilinmek’ K.III.8, *maslahat bol-* ‘emredilmek’ A.III.16, K.X.8-9, *meşgûl bol-* ‘meşgul olmak’ A.V.23, *meşhûr bol-* ‘meşhur olmak’ A.II.25, *minnet bol-* ‘minnet olmak’ K.III.18, *münkâd bol-* ‘boyun eğmek’ K.IV.10, *râhat bol-* ‘rahat olmak’ K.XI.16, *şâkir bol-* ‘şükretmek’ K.IV.11, *vâkıf bol-* ‘vakıf olmak’ K.IV.9, *vâsıl bol-* ‘kavuşmak’ A.IV.7, K.IV.1, *zâhir bol-* ‘görünmek’ A.V.14, *zâyi bol-* ‘zayı olmak’ K.VI.32, K.X.12, *ziyâde bol-* ‘artmak’ A.V.19.

3.1.1.2. Eyle- Fiili ile İşletim

Beyân eyle- ‘bildirmek’ K.VII.41, *muhâlefet eyle-* ‘muhalefet etmek’ K.VII.19.

3.1.1.3. İt- Fiili ile İşletim

Emr it- ‘emretmek’ K.VII.54, *gâret it-* ‘yağmalamak’ K.VI.19, *hicâb it-* ‘utanmak’ K.VI.32, *i’tibâr it-* ‘itibar etmek’ K.VII.26, *mu’âvenet it-* ‘yardım etmek’ K.VI.15, *muhâlefet it-* ‘muhalefet etmek’ K.VII.22,45, *muvâfakat it-* ‘uymak’ K.VI.15, *nakl it-* ‘nakletmek’ K.VII.18, *rahmet it-* ‘acımak’ K.I.39, *rücû it-* ‘dönmek’ K.VI.20, *ümîd it-* ‘ümit etmek’ K.VII.54.

3.1.1.4. Kıl- Fiili ile İşletim

Avân kıl- ‘zalimlik etmek’ K.I.27, *azm ü sefer kıl-* ‘savaşa karar vermek’ A.V.20, *du’â kıl-* ‘dua etmek’ K.VII.50, K.VIII.10, K.XI.17, *hezîmet kıl-* ‘bozguna uğratmak’ K.VI.29, *irsâl kıl-* ‘göndermek’ A.V.23, K.III.21, K.IV.18, K.VI.33, K.VII.51, K.VIII.10, K.XI.19,20, *isti’dâd kıl-* ‘yönelmek’ A.V.22, *i’timâd kıl-* ‘güvenmek’ K.III.20, K.IV.17, *ma’lûm kıl-* ‘bildirmek’ A.V.12, *muhârebe kıl-* ‘savaşmak’ K.VI.24, *rücû kıl-* ‘dönmek’ K.VI.18, *sefer kıl-* ‘savaşa gitmek’ A.V.20, *taksîr kıl-* ‘kusur etmek’ K.X.9, *takviyyet kıl-* ‘takviye etmek’ A.V.21, *tasarruf kıl-* ‘sahip olmak’ A.II.30, *ta’yîn kıl-* ‘tayin etmek’ A.V.12, *tebliğ kıl-* ‘bildirmek’ K.XI.12, *teftiş kıl-* ‘teftiş etmek’ K.VII.47, *terakkî kıl-* ‘ilerlemek’ A.V.16, *ziyâde kıl-* ‘arttırmak’ A.IV.16, K.VIII.5.

3.1.1.5. Ol- Fiili ile İşletim

Mukarrer ol- ‘kararlaşmak’ K.V.18, *muzaffer ol-* ‘üstün olmak’ K.VI.27, K.VII.21, *mükedder ol-* ‘üzüntülü olmak’ K.XI.14, *müşerref ol-* ‘şereflemek’ K.VI.26, *sebeb ol-* ‘sebepl olmak’ K.VII.42, 43, *şehîd ol-* ‘şehit olmak’ K.VI.21, *ta’cîl ol-* ‘acele etmek’ K.VII.37, *vâki ol-* ‘gerçekleşmek’ K.VII.23, *vâsıl ol-* ‘kavuşmak’ K.VII.15, *zâyi ol-* ‘zayı olmak’ K.VI.21,22.

3.1.2. Asıl Fiiller Yoluyla İşletim

Avân tegür- ‘zalimlik etmek’ K.I.50, *‘azîz dut-* ‘aziz tutmak, ululamak’ K.VII.20, *i ‘lâm kılın-* ‘bildirilmek’ A.IV.7, K.VI.14, K.VII.15, *kadem bas-* ‘ayak basmak’ K.VII.21, *ma ‘rûz olun-* ‘arz olunmak’ K.VII.14, K.IX.4, K.X.5, K.XI.12, *muntazır dur-* ‘beklemek’ K.VII.35, *selâm alış-* ‘karşılıklı selam almak’ A.III.7, *selâm ıy-* ‘selam göndermek’ A.III.17,18, *selâm ıyış-* ‘karşılıklı selam göndermek’ A.III.4, *ta ‘alluk tut-* ‘sebepl olmak’ A.V.22, *va ‘de ver-* ‘vade vermek’ K.V.12, *yâkin bil-*, ‘kesin bilmek’ K.VII.32, *zahmet tegür-* ‘eziyet etmek’ K.II.13, *zarâr tigür-* ‘zarar vermek’ Ka.II.17.

3.1.3. İsim + İsim Çekim Eki + Yardımcı Fiil Yoluyla İşletim

Şükürler kıl- ‘şükürler etmek’ K.VIII.3, *zahmetler çek-* ‘eziyet çekmek’ K.VII.30.

3.2. Farsça Sözcüklerin Birleşik Fiil Yoluyla İşletimi

3.2.1. Yardımcı Fiiller Yoluyla İşletim

3.2.1.1. Bol- Fiili ile İşletim

Halâs bol- ‘kurtulmak’ K.IV.5.

3.2.1.2. Et- Fiili ile İşletim

Ceng et- ‘savaşmak’, K.VII.31.

3.2.1.3. İt- Fiili ile İşletim

Kâr it- ‘etki etmek’ K.VI.25.

3.2.1.4. Kıl- Fiili ile İşletim

Bahâne kıl- ‘bahane etmek’ K.I.17, *sipariş kıl-* ‘sipariş etmek’ K.XI.18, *tâze kıl-* ‘tazelemek’ K.IX.4, *yâd kıl-* ‘hatırlamak’ K.IV.10, K.VIII.4.

3.2.1.5. Ol- Fiili ile İşletim

Bîzâr ol- ‘bıkmak’ K.VII.46, *pâyende ol-* ‘sürekli olmak’ K.VII.17, *revâne ol-* ‘gitmek’ K.VII.14, *şâdkâm ol-* ‘sevinçli olmak’ A.V.13.

3.2.2. Asıl Fiiller Yoluyla İşletim

Âzâd bir- ‘azat etmek’ Ka.I.3, *âzâd yiber-* ‘azat etmek’ Ka.I.4, Ka.I.9.

4. ALINTI SÖZCÜKLERİN İKİLEME YOLUYLA İŞLETİMİ

Aynı cinsten olan iki sözcüğün kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık gibi fonksiyonlarla art arda gelmesi ile oluşan sözcük grubuna ikileme veya tekrar grubu denir. İkilemeler genelde aynı, eş veya yakın anlamlı, zıt anlamlı ve ilaveli sözcüklerin tekrar etmesi ile ortaya çıkar (Ergin, 2013, s. 377). Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde Arapça sözcüklerin Türkçe eş veya yakın anlamlı sözcüklerle

ikilemeli olarak işleme konulduğu görülmüş olup aşağıda tespit edilen örnekler verilmiştir:

4.1. Arapça + Türkçe Yapısında İkileme Yoluyla İşletim

'*Avân yunçuğ* 'zulüm eziyet' K.II.13, *du'â alkış* 'dua' A.II.49, K.I.46, Ka.II.18, *selâm bölek* 'selam hediye' A.III.14.

4.2. Türkçe + Arapça İkileme Yoluyla İşletim

Bölek selâm 'hediye selam' A.III.4,7, A.IV.10, *yarlı miskîn* 'zavallı' K.V.18, A.III.17, K.V.16,18.

5. ALINTI SÖZCÜKLERİN EK-FİİL YOLUYLA İŞLETİMİ

Ek-fiil; isim ve fiillerin sonuna gelerek isimleri fiil durumuna getiren, basit zamanlı fiilleri birleşik zamanlı yapan, tek başına anlamı olmayıp yapım eklerini almaya elverişli olmayan fiildir. Ek-fiilin geniş (şimdiki) zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi çekimi vardır (Ergin, 2013, s. 314; Korkmaz, 2014, s. 620). Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde Arapça ve Farsça kökenli bazı sözcüklerin ek-fiilin geniş (şimdiki) zamanı ile çekimlenerek işleme konulduğu tespit edilmiştir:

5.1. Arapça Sözcüklerin Ek-fiil Yoluyla İşletimi

Hâkimsiz 'hakimsiniz' A.V.23, *hâzırmız* 'hazırız' A.V.21, *ümîddir* 'ümittir' K.X.12, *vâcibdür* 'vaciptir' K.V.14.

5.1.1. Arapça Sözcüklerin İsim Çekim Ekleri + Ek-fiil Yoluyla İşletimi

Sultânımundur 'sultanımındır' K.V.19, *sultânımundur* 'sultanımındır' K.IX.8, *sultânımundur* 'sultanımındır' K.X.15.

5.2. Farsça Sözcüklerin Ek-fiil Yoluyla İşletimi

Hoşnûdmız 'memnunuz' K.X.15, *hoşnûddurlar* 'memnundurlar' K.V.15.

SONUÇ

Yapılan çalışmalara bir bütün olarak bakıldığında Türkçede Almanca, Arapça, Arnavutça, Bulgarca, Çince, Ermenice, Farsça, Fince, Fransızca, Gürcüce, Hintçe, Hotence, Hoten Sakacası, İbranice, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca, Kençekçe, Latince, Lehçe, Macarca, Moğolca, Norveççe, Portekizce, Romence, Rumca, Rusça, Sanskritçe, Sırp-Hırvatça, Slavca, Soğdca, Süryanice, Tibetçe, Toharca, Urduca ve Yunancadan alıntı sözcükler olduğu görülmektedir.

Alıntılar ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar K. Krumbacher'in 1893 tarihli Türkçe ve Arapçadaki Grekçe unsurlar ile ilgili çalışmaya kadar uzanmakla beraber çalışmaların ivme kazanması 1950'li yıllardan sonra olmuştur. Bu alandaki çalışmaların tekrar başlamasında Andreas Tietze'nin önemli bir etkisinden söz edilebilir. Yerli

araştırmacılarından Suat Yakup Baydur, Mustafa Nihat Özön ve Osman Nedim Tuna'nın yaptıkları çalışmalar ise alıntı sözcükler ile ilgili ilk çalışmalardandır. Alıntılar ile ilgili yapılan bütün çalışmalara dayanarak Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü* (2015) alanda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Son yıllarda alıntılar konusunda yapılan çalışmaların artması ile araştırmacıların sözcük düzeyinde alıntılar dışında da alıntılar üzerinde durduğu görülmüştür.

Bu çalışmada ele alınan yarlık ve bitiklerdeki alıntı sözcüklerin işletimi ile ilgili ulaşılan sonuçlar şöyledir: yarlık ve bitiklerde alıntı sözcükler; yapım ekleri, isim çekim ekleri, birleşik fiil, ikileme ve ek-fiil yoluyla işleme konulmuştur. Arapça, Farsça, Moğolca, Çince, Rumca, Soğdca ve Arapça+Farsça alıntı sözcükler işleme konulmuştur.

Yapım ekleriyle Arapça, Farsça, Moğolca ve Çince sözcükler işletilmiştir. Arapça sözcüklerin +çI, +IIk ve +lü ekleriyle; Farsça ve Moğolca sözcüklerin +çI ve +IIk/+IUK isimden isim yapım ekleriyle işletildiği tespit edilmiştir. Çince alıntıların ise +çI isimden isim yapım ekinin yanında +İ- ve +UrkA- isimden fiil; -g+ ve -I+ fiilden isim; -(i)I- ve -n-fiilden fiil yapım ekleriyle işletildiği görülmüştür. Metinde alıntı sözcüklerin yapım ekleriyle işletim oranı düşüktür. Arapça, Farsça ve Moğolca alıntılar sadece isimden isim yapım ekleriyle işletilirken Çince sözcüklerin daha geniş bir işletim alanına sahip olması dikkate değerdir.

Yapım ekleriyle işletilen sözcüklerin yapım ekinde sonra isim çekim eklerini aldığı da görülmektedir. Bu anlamda Arapça sözcükler isimden isim yapım eki+iyelik ekleri+hâl ekleri; Farsça sözcükler isimden isim yapım eki+iyelik ekleri+hâl ekleri; Moğolca bir sözcük de isimden isim yapım eki+çokluk eki ve Çince iki sözcük isimden fiil+fiilden isim+isimden isim+iyelik+hâl ekleri şeklinde işleme konulmuştur.

Alıntı sözcüklerin en yoğun işletimi isim çekim ekleriyle olmuştur. Bu anlamda Arapça sözcüklerin iyelik, iyelik + hâl, hâl, çokluk, çokluk + iyelik, çokluk + hâl ve çokluk + iyelik + hâl ekleriyle işletildiği görülmüştür. İsim çekim ekleriyle işletimi Arapça sözcüklerden daha az olan Farsça sözcükler ise iyelik, iyelik + hâl ve çokluk + iyelik ekleriyle işleme konulmuştur. Arapça+Farsça yapısında olan alıntı sözcükler iyelik ve hâl ekleriyle işleme konulmuştur. Moğolca alıntı sözcükler iyelik+hâl ve hâl ekleriyle işletilirken Soğdcadan alınan tek sözcük olan *kent* hâl, çokluk+hâl ve iyelik+hâl ekleriyle; Çince alıntı sözcük hâl ekiyle; Rumca sözcükler hâl ve çokluk+hâl ekleriyle işleme konulmuştur.

Arapça ve Farsça sözcükler birleşik fiil yoluyla da işleme konulmuştur. Arapça sözcükler *bol-*, *eyle-*, *it-*, *kıl-* ve *ol-* yardımcı fiilleri dışında *alış-*, *bas-*, *bil-*, *dur-*, *dut-*, *ıy-*, *ıyış-*, *kılın-*, *olun-*, *teğür-*, *tiğür-*, *tut-* ve *ver-* fiilleri ile de işletilmiştir. Farsça sözcükler ise daha az sayıda olmak üzere *bol-*, *et-*, *it-*, *kıl-* ve *ol-* yardımcı fiilleri dışında *bir-* ve *yiber-* fiilleri ile de işleme konulmuştur.

Alıntı sözcüklerin diğer bir işletim yolu ikileme yolu ile yapılan işletimdir. Bu yolla sadece Arapça sözcükler işletilmiştir. *Avân yunçuğ* 'zulüm eziyet', *du`â alkış* 'dua' ve *selâm bölek* 'selam hediye' örneklerinde ilk sözcüğü Arapça; *bölek selâm* 'hediye selam'

ve *yarlı miskîn* ‘zavallı’ örneklerinde ise ilk sözcüğü Türkçe olan eş ya da yakın anlamlı sözcükler ile ikileme kurularak Arapça sözcükler işletilmiştir.

Bir diğer alıntı sözcük işletim yolu da alıntı sözcüklere ek-fiil eklenmesidir. Metinde *hâkimsiz* ‘hakimsiniz’, *hâzırmız* ‘hazırız’, *ümîddir* ‘ümittir’ ve *vâcibdür* ‘vaciptir’ örneklerinde ek-fiilin geniş zamanı ile Arapça sözcüklerin işletildiği tespit edilmiştir. Arapça asıllı *sultan* sözcüğü *sultânımundur*, *sultânımundur* ve *sultânumundur* olmak üzere aynı anlamda üç farklı şekilde iyelik+ilgi+bildirme eki düzeninde işleme konulmuştur. Ek-fiilin geniş zaman çekimi ile *hoşnûdmız* ‘memnunuz’ ve *hoşnûddurlar* ‘memnundurlar’ örneklerinde olmak üzere bir Farsça sözcüğün de işleme konulduğu tespit edilmiştir.

Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde alıntı sözcüklerin işleme konulmasını konu edinen bu çalışmanın neticesinde alıntı sözcüklerin en çok isim çekim ekleri ile en az ise ikileme ve ek-fiil yoluyla işleme konulduğu tespit edilmiştir. Başka eserlerde alıntı sözcüklerin işletimi ile ilgili yapılacak çalışmalar, alıntı sözcüklerin işletiminde Türkçenin hangi özelliklerinin daha işlek olduğunu açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

Kısaltmalar

- A.: Altın Ordu Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler
bk.: Bakınız
K.: Kırım Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler
Ka.: Kazan Hanlarına Ait Yarlıklar
Mo.: Moğolca
vb. Ve benzeri

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1977). Köktürkçeden bugüne, Türkçede ödünçlemeler üzerine bir sözcük istatistiği araştırması. *Türk Dili*, XXXV(308), 344-347.
- Ar, M. S. (1944). Çivi yazılı kaynaklara göre Türkçe-Etice-Hurricce arasındaki bağlar üzerinde yeni araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(4), 633-639.
- Barikan Topci, Ç. (2022). Eski Oğuz Türkçesi eserlerinde alıntı sözlerin yapı ve anlam bakımından incelenmesi (Çarh-Nâme, Kıssa-yı Yûsuf, Risâletü'n-Nushiyye, Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri). Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Baydur, S. Y. (1953). Dilimiz ve Yunan-Lâtin asıllı kelimeler. *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten*, 1, 93-121.

- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Dankoff, R. (1995). *Armenian loanwords in Turkish*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Doğan, A. B. (2023). Kutadgu Bilig’de alıntı sözcükler ve bu sözcüklerin Türkçeleştirilme yolları. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 1, 125-144.
- Durmuş, O. (2004). Alıntı kelimeler bakımından Türkçe sözlük. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(26), 1-21.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2004). Türkçenin Hurriceyle paylaştığı tipolojik ayrıntılar. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* içinde (ss. 929-938). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. (2014). Soğdca, Türkçedeki Soğdca kelimeler ve bunların Türkçeye uyumları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21(1), 65-90.
- Ergin, M. (2013). *Edebiyat ve eğitim fakültelerinin Türk dili ve edebiyatı bölümleri için Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Ersoylu, H. (1994a). Batı kaynaklı kelimeler 1. *Türk Dili*, Mayıs 1994(509), 375-384.
- Ersoylu, H. (1994b). Batı kaynaklı kelimeler 2. *Türk Dili*, Eylül 1994(513), 200-212.
- Ersoylu, H. (1999). Batı kaynaklı kelimeler 3. *Türk Dili*, Haziran 1999(570), 472-486.
- Ersoylu, H. (2000). Batı kaynaklı kelimelerin kullanılmasında alan genişlemesi. *Türk Dili*, Ekim 2000(586), 331-345.
- Ersoylu, H. (2022). Eski Türkiye Türkçesinde kullanılan batı kaynaklı kelimelerin imla ve ses yapısı ve bunların çok şekilliliği. *Uluslararası Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı Bildirileri 03-04 Aralık 1999* içinde (ss. 19-37). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (1974). Eski ve orta Türkçede Moğolca kelimeler ve Moğolca-Türkçe müşterek kelimeler üzerine notlar. *Türkoloji Dergisi*, 6(1), 235-259.
- Gülensoy, T. (1984). Divanu Lugati’t-Türk ve Kutadgu Bilig’deki Moğolca kelimeler üzerine. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 22, 90-103.
- Güner, G. (2009). Divânü Lugâti’t-Türk’te Kençekler ve bazı Kençekçe kelimeler üzerine düşünceler. *Bilig*, 48, 75-90.
- Hameed, F. (1990). *Türkçeye geçmiş batı kökenli kelimelerin imlâsı üzerine bir inceleme*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> Erişim tarihi: 17.05.2024
- İnayet, A. (1999). Türkçede Çince kaynaklı gösterilen bazı kelimeler üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7, 193-204.

- İpşirli, M. (1992). Bitik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 225).
- İşihara, A. (2005). *Yazı dilindeki alıntı kelimelerin Türkçeleşme süreçleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaağaç, G. (1998). Türkçenin komşularıyla ilişkilerine genel bir bakış. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi TUDED*, 28, 359-406.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin alıntılar sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaca, V. İ. (2012). Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde görülen ses olayları üzerine bir inceleme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 2059-2090.
- Kemaloğlu, İ. (2013). Yarlık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, ss. 334-335).
- Korkmaz, F. (2007). Alıntı kelimelerin Türkçeleşme sürecinde bazı Arapça kelimelerin görev değişikliğine uğraması üzerine. *İlmî Araştırmalar*, 23, 103-112.
- Korkmaz, Z. (1995). Batı kaynaklı yabancı kelimeler ve dilimiz üzerindeki etkileri. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 1, 948-959.
- Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesinde yazı diline girmiş günlük yaşamla ilgili alıntı sözler ve ekler. *Türk Dili*, 620, 118-127.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kundakçı, D. (1977). *Türkçedeki İtalyanca kelimeler*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük: çağdaş Türkçenin etimolojisi*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Oral Seyhan, T. (2004). Orta Türkçede Arapça ve Farsçadan alıntılarda Türkçeleştirme. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20-26 Eylül 2004* içinde (ss. 2687-2706). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (1995). Eski Türk yazıtlarında yabancı öğeler 1. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5, 227-229.
- Ölmez, M. (1995). Uygurca Xuanzang-biyografisindeki Çince alıntılar (Chinesische lehnwörter In uigurischer Xuanzang-biographie). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, 109-143.
- Ölmez, M. (1997). Eski Türk yazıtlarında yabancı öğeler 2. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 175-186.
- Ölmez, M. (1999). Eski Türk yazıtlarında yabancı öğeler 3. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, 59-65.

- Ölmez, M. (2012). Eski Uygurca Xuanzang biyografisinin 11. bölümündeki Çince alıntılar. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 22(1), 99-108.
- Öner, M. (2004). Yarlık sözü hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 2004(2), 117-122.
- Öner, M. (2008). Türkçede Rumca ve Yunanca alıntılar üzerine. III. *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bilkent Üniversitesi-Lefke Avrupa Üniversitesi 25-28 Eylül 2008* içinde (ss. 293-299). Lefke Avrupa Üniversitesi Yayınları.
- Özon, M. N. (1962). *Türkçe yabancı kelimeler sözlüğü*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerin dil ve üslup incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2005). *Orta zaman Türk Dili ve kültürü üzerine incelemeler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sarı, M. (2014). *Türkçenin batı dilleriyle ilişkisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Seçkin, P. ve Coşar, A. M. (2017). Türkçede alıntılardan kelime türetmede kullanılan ekler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1398-1442.
- Sertkaya, O. F. (1987). Mongolian words and forms in Chagatay Turkish (eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 35, 265-280.
- Sertkaya, O. F. (2004). Göktürk yazıtlarında Hintçe unsurlar. *Zeynep Korkmaz Armağanı* içinde (ss. 366-380). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2009). Dîvânü Lügati't-Türk'te geçen her kelime Türkçe kökenli midir veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk'ünde yabancı dillerden kelimeler. *Dil Araştırmaları*, 5, 9-38.
- Sır, A. N. (2013). Türkçede batı kaynaklı kelimeler ve unsurlar sorunu. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(8), 969-982.
- Şemseddin Sami (2004). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şimşek (Adlım), F. (2021). *Harezmi Türkçesi eserlerinin yabancı kelimeler açısından analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şirin, H. (2004). Türkçede yaz- 'yazı yazmak' fiili üzerine. *Türk Dili Dergisi*, 634, 563-571.
- Tekin, Ş. (2001a). Yabancı kelimelerin Türkçeye giriş yolları ve oruç kelimesinin hikâyesi. *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* içinde (ss. 33-42). İstanbul: Simurg Yayınları.

- Tekin, Ş. (2001b). Eski Türkçede Toharca unsurlar. *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* içinde (ss. 247-261). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, Ş. (2001c). Yazı yazmak nereden geliyor. *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* içinde (ss. 59-70). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (1997). Yazı yazmak ‘günah işlemek’ değildir. *Türkoloji Eleştirileri* içinde (ss. 67-72). Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2013a). Türkçedeki en eski ödünç sözler. *Makaleler 2 Tarihi Türk Yazı Dilleri* (Yılmaz, E. ve Demir, N., Ed.) içinde (ss. 225-228). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013b). Notes on some Chinese loanwords in old Turkic. *Makaleler 2 Tarihi Türk Yazı Dilleri* (Yılmaz, E. ve Demir, N., Ed.) içinde (ss. 503-510). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1997). Additional Iranian loan-words in early Turkic languages. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 157-164.
- Tietze, A. (1952). Die formalen veränderungen an neueren europäischen lehnwörtern im Türkischen. *Oriens*, 5(2), 230-268.
- Tietze, A. (1955). Griechische lehnwörter im anatolischen Türkisch. *Oriens*, 8(2), 204-257.
- Tietze, A. (1957). Slavische lehnwörter in der türkischen Volkssprache. *Oriens*, 10(1), 1-47.
- Tietze, A. (1958). Direkte Arabische entlehnungen im Anatolischen Türkisch. *Jean Dery Armağanı* (Eckmann, J. and Levend, A. S. ve Mansuroğlu, M., Ed.) içinde (ss. 255-333).
- Tietze, A. (1962). Einige weitere Griechische lehnwörter im Anatolischen Türkisch. *Németh Armağanı* (Eckmann, J. and Levend, A. S. ve Mansuroğlu, M., Ed.) içinde (ss.373-388).
- Tietze, A. (1990). Die fremden elemente im Osmanisch Türkeitürkischen. *Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft* (Hazai, G., Ed.) içinde (ss. 104-118). Wiesbaden.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati C .2 (C-E)* (Tezcan, S., Ed.). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Tietze, A. ve Lazard. G. (1967). Persian Loanwords in Anatolian Turkish. *Oriens*, 20, 125-168.
- Tietze, A., Kahane, H. and Kahane, R. (1958). *The lingua franca in the levant: Turkish nautical terms of Italian and Greek origin*. Urbana: University of Illinois Press.
- Tokyürek, H. (2011). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Yayınlanmış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Moğolca ödünç kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, 17, 209-250.
- Tuna, O. N. (1976). Osmanlıcada Moğolca kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 281-314.
- Tuna, O. N. (1997). *Sümer ve Türk dillerinin tarihi ilgisi ile Türk dilinin yaşı meselesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, V. (2018). İlk Kur'an tercümesinde alıntı sözlerin işleme sokulması. *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı II. Cilt* (Doğan, Ş. ve Güneş, M. S., Ed.) içinde (ss. 1379-1385). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Türkçe sözlük* (Akalm, Ş. H., Haz.) (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçede batı kökenli kelimeler sözlüğü* (Akalm, Ş. H. vd., Haz.) (2015). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünal, O. (2017). 'Sözde-Karca' kelimelerin kökeni ve Türkçedeki Hurri-Urartuca leksikal alıntılar üzerine. *Türkbilig*, 34, 25-68.
- Yavuz Öz, D. (2020). Eski Türk manzum metinlerinde işleme sokulan alıntı sözcükler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 69, 35-100.
- Yıldız, H. (2020). *Maniheist Uygur metinlerinde Çince alıntılar (etimolojik, leksik ve tematik incelemeler)*. Ankara: Fenomen Yayınları.

IN THE YARLIK AND BITIKS OF THE ALTIN ORDU, CRIMEA AND KAZAN OPERATIONALIZATION OF LOANWORDS

ABSTRACT

The interaction of the Turkish language with other languages dates back to ancient times. Sumerian in the unwritten period; Chinese, Mongolian, Sanskrit, Toharian and Sogdian in the written period are among the languages with which the Turkish language interacted at the earliest dates. From the 11th century onwards, this interaction, which also included Arabic and Persian, expanded to include other languages. As a result, there have been loanwords from the languages with which the Turkish language interacted. When we look at the studies as a whole, it is seen that there are loanwords from languages such as German, Arabic, Albanian, Bulgarian, Chinese, Armenian, Persian, Finnish, French, Georgian, Hindi, Khotanese, Khoten Sakac, Hebrew, English, Spanish, Italian, Kençekish, Latin, Polish, Hungarian, Malesian, Mongolian, Norwegian, Portuguese, Romanian, Greek, Russian, Sanskrit, Serbo-Croatian, Slavic, Sogdian, Syriac, Tibetan, Tocharian and Urdu used in Turkish. With the studies carried out today, researches on the possible lexical exchange of Turkish with languages other than these languages continue. Scientific studies on Turkish loanwords date back to the last quarter of the 19th century. The studies, which were paused for about 50 years, continued to increase from the 1950s to the present. The studies initially focused on word-level borrowings. Later on, studies were conducted on loanwords in terms of phonetic, morphology, meaning, level of borrowing and their effects on Turkish besides the lexical level. Each study has been complementary to previous studies and has revealed a dimension of loanwords in Turkish. This study focuses on the operationalization of loanwords in the yarlık and bitiks of the Altın Ordu, Crimea and Kazan which are important texts of Turkish as the language of diplomacy. In the study, the loanwords in their plain form were not analyzed, and the words that were put into operation with Turkish grammatical rules were analyzed. In the yarlık and bitiks, Arabic and Persian mostly, Mongolian, Chinese and Greek loanwords were put into operation. In the study, it was determined that the loanwords were put into operation through derivational affixes, noun endings, compound verb, hendiadyoin and substantive-verb. Most of the loanwords were put into operation through endings and least through hendiadyoin and substantive-verb.

Keywords: Yarlık and bitiks, loanwords, word operation.